

डाइस्पोरिक साहित्य : पहिचान, भाषा र सांस्कृतिक हाइब्रिडिटीको अन्वेषण

गिरिराज पौडेल¹

Article Information : Received : June 14, 2025 Revised : June 26, 2025 Accepted : July 14, 2025

सारसङ्क्षेप

डाइस्पोरिक साहित्यले आप्रवासी समुदायहरूको अनुभव, पहिचान संकट, र सांस्कृतिक हाइब्रिडिटीलाई उजागर गर्दछ। यो लेखले डाइस्पोरिक साहित्यको परिभाषा, यसको विकासक्रम, र यसले कसरी आप्रवासीहरूको सांस्कृतिक र भाषिक पहिचानलाई प्रतिबिम्बित गर्छ भन्ने विषयमा चर्चा गर्दछ। साथै, नेपाली डाइस्पोरिक साहित्यमा सांस्कृतिक निरन्तरता र पहिचानको खोजी कसरी व्यक्त गरिएको छ भन्ने विषयमा पनि विश्लेषण गरिएको छ। यो लेख डाइस्पोरिक (प्रवासी) साहित्यमा पहिचान, भाषा र सांस्कृतिक हाइब्रिडिटीका प्रश्नहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रस्तुत गर्न केन्द्रित छ। डाइस्पोरिक लेखनले आआफ्नो मुलुकबाट परदेसिएका व्यक्ति वा समुदायहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक तथा मनोवैज्ञानिक अवस्थालाई कलात्मक रूपमा उजागर गर्छ। यो लेखमा प्रवासनपछि उत्पन्न हुने पहिचान संकट, मातृभाषा तथा स्वीकृत भाषाबीचको संघर्ष र दुई वा बढी संस्कृतिहरूको अन्तःक्रियाबाट उत्पन्न हुने सांस्कृतिक हाइब्रिडिटीको जटिलतामाथि विमर्श गरिएको छ। लेख अन्ततः डाइस्पोरिक साहित्यको पहिचानका रूपमा प्रस्तुत गर्दै भाषा र संस्कृतिको गतिशीलतालाई उजागर गर्दछ।

मुख्य शब्दहरू : डाइस्पोरा, पहिचान, भाषा, हाइब्रिडिटी, प्रवासी अनुभव, अप्रवासी, बहुआयामिक, अवधारणा...

¹उपप्राध्यापक, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके

इमेल : giriraj.paudel@mahemc.tu.edu.np | grpaul705@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0009-0007-1551-461X>

ISSN : 2091-2161

©The Author(s)

Published by Autar Dei Chaudharain Research Centre (ADCRC), Mahendra Multiple Campus, Nepalgunj, Banke

The open access article is distributed under a Creative Common Attribution (CC BY-NC 4.0) licence.

परिचय

“डाइस्पोरा” शब्दको उत्पत्ति यहूदीहरूको निर्वासनसँग सम्बन्धित भए तापनि, आजको सन्दर्भमा यो शब्दले विश्वभर छरिएका आप्रवासी समुदायहरूलाई जनाउँछ। डाइस्पोरिक साहित्यले ती समुदायहरूको अनुभव, संघर्ष, र सांस्कृतिक द्वन्द्वलाई साहित्यिक रूपमा प्रस्तुत गर्दछ। डाइस्पोरा शब्दको मूल जड ग्रीक भाषाको ‘διασπορά (diaspora)’ मा आधारित छ, जसको अर्थ हुन्छ ‘छरिनु’ वा ‘विखण्डन’। अङ्ग्रेजी नेपाली साभा संक्षिप्त शब्दकोशले डायस्पोरालाई सन् ७० मा रोमनहरूले लडाइँमा हराएर धपाइदिएपछि यहूदीहरूको अन्य धर्मावलम्बी Gentile (क्रिस्चियन) राष्ट्रहरूमा भएको निर्वासनलाई लिएको छ (दीक्षीत, २०५५, १२७)। जेहोस्, प्रारम्भमा यसले छैठौँ शताब्दीमा गृहभूमि (homeland) बाट विचलित भई अन्यत्र भएको यहूदीहरूको छिन्नभिन्नता धनको वितरण वा अर्थार्थितरवितर (dispersed) लाई जनाउन “डायस्पोरा” शब्दको प्रयोग भएको देखिन्छ। तर पछि, गिसेली सन्दर्भमा निर्वासित, विस्थापित अथवा विकीर्ण भन्ने अर्थ बहन गरेको भए पनि यसको पुरानो अर्थ भने वीसौँ शताब्दीको अन्त्यसँगै बदलिएर अर्थ विस्तार हुन पुगेको छ। हाल नेपाली साहित्यमा आप्रवासन शब्दको प्रयोग हुन थालेको छ, तथापि आगन्तुक शब्दको रूपमा ‘डायस्पोरा’ शब्द नै बहुप्रचलित भएको छ (खड्का, ई. २०१७ : ३)।

यसलाई पारिभाषिक शब्दावली जस्तै : आप्रवासी, देशपारीय, प्रवासी, बहिर्वासी आदिले चिनाउन खोजिए पनि डायस्पोराको मूलमर्म स्थान, संस्कृति, आत्मीयताबाट विच्छिन्न अवस्थामा हुने सन्त्रास, पीडा र परिचय सङ्कटको तात्पर्यलाई उपर्युक्त शब्दहरूले समेट्न सक्तैनन्। ‘ती शब्दहरूमा भन्दा डायस्पोरामा क्षेत्रको विस्तृतता र चिन्तन एवम् चिन्ताको जटिलता अटाएको हुन्छ’ (एटम, २०६७ : २९)। त्यसैले अन्य पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग नभई अङ्ग्रेजी प्रयोगको diaspora (डायस्पोरा) नै प्रयोग सान्दर्भिक देखिन्छ। हालको सन्दर्भमा यो शब्दले कुनै जातीय, भाषिक वा सांस्कृतिक समुदायको एक स्थानबाट अर्को स्थानमा भएको विस्थापनलाई जनाउँछ (Cohen, 2008)। डाइस्पोरिक समुदायले नयाँ परिवेशमा भौगोलिक बसोबास त परिवर्तन गर्छन्, तर भावनात्मक रूपमा आफ्नो मूल पहिचान र संस्कृतिसँग गाँसिइरहेका हुन्छन्। डाइस्पोरिक साहित्यले यिनै अनुभवहरूको बहुआयामिक चित्रण गर्दछ। जहाँ आप्रवासी चेतना, मातृभूमिको सम्झना, र समसामयिक समाजसँगको द्वन्द्व समावेश हुन्छ (Mishra, 1996)। त्यस्तै डायस्पोरामा केवल भौगोलिक सीमाको मात्र दूरत्व रहँदैन, त्यसमा बिरानो परिवेशमा पुग्दा ठाँउ, संस्कृति र आत्मीयताबाट विच्छिन्नताको संवेदना मुख्य रूपमा देखा पर्दछ (सुवेदी, २०६८ : १)।

अध्ययन विधि :

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेखलाई अध्ययन तथा विश्लेषणात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्दै यससँग सम्बन्धित अन्य अनुसन्धानमुलक आलेखलाई द्वितीय स्रोतका सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ। विभिन्न विद्वानको धारणा तथा सम्बन्धित डायस्पोरिक सिद्धान्त आदिलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ। यस अध्ययनमा डायस्पोरिक साहित्यभित्रको शैलीलाई ‘पहिचान गरी वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ। अध्ययन पूर्णतः साहित्यिक र गुणात्मक भएकाले समस्याको समाधानका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय आधारमा गरिएको छ।

सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

डाइस्पोरिक साहित्यको विश्लेषण गर्नका लागि निम्न शैद्धान्तिक दृष्टिकोणहरू लाई प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ ।

पहिचान र हाइब्रिडिटी

डाइस्पोरिक साहित्यमा “पहिचान” र “हाइब्रिडिटी” दुई महत्वपूर्ण शैद्धान्तिक अवधारणाहरू हुन्, जसले आप्रवासी वा विस्थापित समुदायहरूको सांस्कृतिक, भाषिक र सामाजिक अनुभवलाई बुझ्न मद्दत गर्दछन् । यी अवधारणाहरू विशेषगरी पोस्टकोलोनीयल सिद्धान्तहरूमा आधारित छन्, जसले उपनिवेशवादपछिको विश्वमा व्यक्तिको पहिचान र सांस्कृतिक मिश्रणलाई विश्लेषण गर्छन् ।

डाइस्पोरिक साहित्यमा “**पहिचान**” भन्नाले व्यक्तिको सांस्कृतिक, भाषिक, र सामाजिक आत्मबोधलाई जनाउँछ, जुन आप्रवासन, विस्थापन, वा उपनिवेशिक इतिहासको प्रभावमा निरन्तर परिवर्तनशील हुन्छ । सांस्कृतिक सिद्धान्तकार स्टुअर्ट हलका अनुसार, डाइस्पोरिक पहिचान स्थिर नभई, विभिन्न सांस्कृतिक प्रभावहरूको मिश्रणबाट निर्माण हुन्छ । उनले भनेका छन् कि डाइस्पोरिक पहिचान “अन्तरको माध्यमबाट बाँच्ने” हो, जसले विविधतामा एकता खोज्छ ।

उदाहरणस्वरूप, भुम्पा लाहिरीको **The Namesake** उपन्यासमा मुख्य पात्र गोगोल गांगुली अमेरिकी समाजमा हुर्किएर पनि आफ्नो बंगाली पहिचानसँग संघर्ष गर्छन् । उनी आफ्नो नाम, परिवारको परम्परा र अमेरिकी जीवनशैली बिच सन्तुलन खोज्ने प्रयासमा छन्, जसले उनको पहिचानको द्वन्द्वलाई देखाउँछ ।

हाइब्रिडिटी भन्नाले दुई वा बढी सांस्कृतिक तत्वहरूको मिश्रणबाट उत्पन्न नयाँ सांस्कृतिक रूपलाई जनाउँछ । पोस्टकोलोनीयल सिद्धान्तकार होमी के. भाभाका अनुसार, हाइब्रिडिटी “तेस्रो स्थान” (Third Space) मा उत्पन्न हुन्छ, जहाँ विभिन्न संस्कृतिहरूको अन्तर्क्रिया हुन्छ र नयाँ पहिचानहरू निर्माण हुन्छन् (होमी के. भाभा, १९९४) ।

उदाहरणस्वरूप सामुएल सेल्भनको **The Lonely Londoners** उपन्यासमा पात्रहरूले क्रियोल र अंग्रेजी भाषाको मिश्रण प्रयोग गर्छन्, जसले उनीहरूको सांस्कृतिक हाइब्रिड पहिचानलाई प्रतिबिम्बित गर्छ । यसले उपनिवेशिक भाषिक प्रभुत्वको विरोध गर्दै नयाँ सांस्कृतिक अभिव्यक्तिको रूप दिन्छ ।

डाइस्पोरिक साहित्यमा पहिचान र हाइब्रिडिटीले व्यक्तिको सांस्कृतिक अनुभव, संघर्ष र अनुकूलन प्रक्रियालाई उजागर गर्छन् । यी अवधारणाहरूले उपनिवेशिक इतिहास, आप्रवासन र सांस्कृतिक अन्तर्क्रियाबाट उत्पन्न नयाँ पहिचानहरूको निर्माण र विकासलाई बुझ्न मद्दत गर्छन् ।

नास्टाल्जिया र स्मृति

“**नास्टाल्जिया**” (nostalgia) र “**स्मृति**” (memory) दुई डाइस्पोरिक सैद्धान्तिक पक्षका महत्वपूर्ण अवधारणाहरू हुन्, जसले प्रवासमा रहेका व्यक्तिहरूको सांस्कृतिक, भावनात्मक र पहिचानसम्बन्धी अनुभवहरूलाई गहिरो रूपमा प्रभाव पार्छन् ।

नास्टाल्जिया भन्नाले प्रवासमा रहेका व्यक्तिहरूले आफ्नो मातृभूमिप्रति राख्ने मोह, सम्झना र तीव्र चाहनालाई जनाउँछ । यो भावना विशेष गरी जब व्यक्तिहरू नयाँ देशमा सांस्कृतिक, सामाजिक वा भावनात्मक रूपमा टाढा

भएको अनुभव गर्छन्, तब यो उत्पन्न हुन्छ । विजय मिश्राको विश्लेषण अनुसार, नास्टाल्जिया प्रवासी चेतनाको संरचनात्मक भावना हो, जसले मातृभूमिलाई एक आदर्श, पवित्र र प्रामाणिक स्थानको रूपमा कल्पना गर्न प्रेरित गर्छ । उदाहरणस्वरूप, गोविन्दराज भट्टराईको उपन्यास मुगलान मा नेपाली पात्रहरू भारतमा रोजगारीको खोजीमा जान्छन्, तर त्यहाँ उनीहरू शोषण र कठिनाईको सामना गर्छन् । उनीहरू आफ्नो गाउँ, परिवार र जीवनशैलीको सम्झनामा डुब्छन्, जुन नास्टाल्जियाको स्पष्ट उदाहरण हो ।

स्मृति भन्नाले व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा विगतका अनुभवहरूको सम्झनालाई जनाउँछ, जसले प्रवासी समुदायको सांस्कृतिक पहिचान र एकताको भावना निर्माण गर्न मद्दत गर्छ । बेनडिक्ट एन्डरसनको “imagined communities” अवधारणालाई आधार मान्दै, विजय मिश्राले प्रवासी समुदायहरू साझा स्मृतिहरूबाट एकताबद्ध हुने तर्क गर्छन् । उदाहरणस्वरूप, कुर्दिश प्रवासीहरूले “akaKURDISTAN” नामक वेबसाइटमार्फत आफ्नो इतिहास, संस्कृति र अनङ्गभूतहरूलाई संकलन गरी सामूहिक स्मृति निर्माण गर्छन्, जसले उनीहरूको सांस्कृतिक पहिचानलाई मजबुत बनाउँछ भन्ने विचारलाई अगाडि सारेको पाइन्छ ।

डायस्पोरिक सन्दर्भमा, नास्टाल्जिया र स्मृति एकअर्कासँग गहिरो रूपमा सम्बन्धित छन् । नास्टाल्जिया भावनात्मक रूपमा मातृभूमिको चाहनालाई अभिव्यक्त गर्छ भने, स्मृति विगतका अनुभवहरूको सम्झनाबाट सांस्कृतिक पहिचान र एकता निर्माण गर्छ । यी दुवै अवधारणाहरूले प्रवासी समुदायहरूको जीवनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्, जसले उनीहरूको सांस्कृतिक अस्तित्व र पहिचानलाई कायम राख्न मद्दत गर्छ ।

उत्तर-औपनिवेशिक दृष्टिकोण

उत्तर-औपनिवेशिक दृष्टिकोण भन्नाले उपनिवेशवादपछिको समयमा आफ्नो मातृभूमिबाट विस्थापित भएका व्यक्तिहरूको अनुभव, पहिचान संकट, सांस्कृतिक दुविधा, र शक्ति सम्बन्धहरूलाई विश्लेषण गर्ने दृष्टिकोण हो । यसले उपनिवेशवादी शासनको प्रभाव र त्यसपछिको सांस्कृतिक, सामाजिक, र मानसिक अवस्थाहरूलाई उजागर गर्छ ।

उपनिवेशित व्यक्तिहरूले उपनिवेशवादी संस्कृतिको नक्कल गर्ने प्रयास गर्दछन्, जसले उनीहरूलाई न त पूर्ण रूपमा उपनिवेशवादी बनाउँछ न त पूर्ण रूपमा आफ्नो मौलिक पहिचानमा राख्छ । यसले उनीहरूलाई घर विहिन भएको महसुस गराउँछ, जहाँ उनीहरू कुनै पनि संस्कृतिमा पूर्ण रूपमा फिट हुँदैनन् । डायस्पोरिक व्यक्तिहरूको दुईवटा पहिचानबीचको द्वन्द्वमा अल्झिन्छन् । एक, आफ्नो मौलिक सांस्कृतिक पहिचान, र अर्को, नयाँ समाजमा अपनाएको पहिचान । यो द्वन्द्वले उनीहरूमा आत्मसंघर्ष र पहिचानमा संकट उत्पन्न गर्छ । अनि उनीहरूले नयाँ समाजमा अपनाएको संस्कृतिका कारण आफ्नो मौलिक संस्कृतिबाट टाढा भएको महसुस गर्छन् । यसले उनीहरूमा घरको सम्झना, र अलग भएको भावना उत्पन्न गर्छन् । उदाहरणका लागि किरण देसाईको *The Inheritance of Loss* उपन्यासमा पात्रहरू बिजु र जेमुभाई पटेलले डायस्पोरिक अनुभवहरू भोगेको देखाइएकोछ । बिजु अमेरिका बसाइँ सरेपछि सांस्कृतिक दुविधा र पहिचान संकट भोग्छन्, भने जेमुभाईले अंग्रेजी संस्कृतिको नक्कल गर्दा आफ्नो मौलिक पहिचान गुमाउँछ । उपन्यासले उपनिवेशवादी प्रभाव र डायस्पोरिक अनुभवहरूलाई गहिरो रूपमा चित्रण गर्छ ।

यसरी डायस्पोरिक साहित्यमा उत्तर-औपनिवेशिक दृष्टिकोणले उपनिवेशवादी प्रभाव, सांस्कृतिक मिश्रण, र पहिचान संकटजस्ता विषयहरूलाई उजागर गर्छ। यसले पाठकलाई डायस्पोरिक व्यक्तिहरूको अनुभव र संघर्षलाई बुझ्न मद्दत गर्दछ।

डाइस्पोरिक साहित्यका विशेषताहरू

डाइस्पोरिक साहित्य केवल आप्रवासनको कथा मात्र होइन, यो एउटा सांस्कृतिक संवाद हो जसले विश्वव्यापी पहिचान र मानवीय अनुभवलाई समेट्दछ। मातृभूमिप्रतिको मोह, भाषागत लचकता र सांस्कृतिक द्वन्द्व यसका प्रमुख पक्षहरू हुन्। नेपाली साहित्यमा डाइस्पोरिक चेतनाको विकास हुँदै गएको छ, र आगामी दिनमा यसले नेपाली साहित्यलाई अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भमा समृद्ध बनाउने सम्भावना छ। यस साहित्यका विशेषताहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा देखाउन सकिन्छ।

- पहिचानको खोजी (Quest for Identity)
- घर र मातृभूमिको नास्टाल्जिया (Nostalgia for Homeland)
- भाषिक प्रयोगमा द्विविधा (Bilingualism and Linguistic Negotiation)
- संस्कृति र मूल्यबीचको द्वन्द्व (Cultural Conflict and Hybridity)
- जन्मभूमि र कर्मभूमिबीचको अन्तर (Homeland vs Hostland)

भाषा

नेपाली डायस्पोरिक भाषा भन्नाले विदेशमा बसोबास गर्ने नेपाली समुदायले प्रयोग गर्ने भाषा, बोलचाल, लेखनशैली, र सांस्कृतिक अभिव्यक्तिहरूलाई जनाउँछ। यसले नेपाली भाषाको विकास, विविधता र अन्तरसंस्कृतिक प्रभावहरूलाई समेत उजागर गर्दछ। डायस्पोरिक साहित्यलाई नेपाली लेखकहरूको सिर्जनामा कोडमिश्रण, भाषिक विविधता, र सांस्कृतिक समायोजन जस्ता भाषिक प्रवृत्तिहरू समेटिएको पाइन्छ। यस्ता भाषिक अभ्यासहरूले नेपाली भाषाको मौलिकता र नयाँ परिवेशसँग विचको अन्तर्क्रिया उत्पन्न गराउँछ।

नेपाली डायस्पोरिकका भाषिक विशेषताहरू

भाषिक मिश्रण

डायस्पोरिक नेपाली साहित्यमा भाषिक मिश्रण एक प्रमुख भाषिक प्रवृत्ति हो। प्रवासी नेपाली लेखकहरूले नेपाली भाषामा अन्य भाषाका शब्दहरू मिसाएर लेख्ने गर्छन्, जसले भाषिक विविधता र सांस्कृतिक समायोजनलाई प्रतिबिम्बित गर्छ। नेपाली भाषा बोल्ने वा लेख्ने क्रममा नेपाल भित्रका अन्य भाषा र भाषिकाका साथै नेपाल बाहिरका अङ्ग्रेजी, हिन्दीलगायतका भाषाका शब्दको मिश्रण हुने गरेको देखिन्छ। नेपाली डायस्पोरिक समुदायमा नेपाली र अङ्ग्रेजीको मिश्रण व्यापक छ। उदाहरणका लागि पिनो त हुन्छ नि तर खाइलिन पर्छ भोलि काम गर्नु छ (बजगाईं, २०७३, पृ. ७०), हामुरले गायाका गीत साँचा हुनुपर्छ, हामुरले गाम्का गीत गाम्न पर्छ, हाम्रो जाबो जिन्नकीको कुरो बुनाउने हैन (पन्त, २०७५, पृ. १०४) आदि भाषिक संवादलाई लिन सकिन्छ।

सांस्कृतिक अनुकूलन :

डायस्पोरिक साहित्यले प्रवासी नेपालीहरूको सांस्कृतिक अनुकूल र पहिचानको खोजीका लागि लागेको कुरालाई उजागर गर्दछ । नयाँ परिवेशमा बसोबास गर्दा नेपालीहरूले आफ्नो मौलिकता र सांस्कृतिक पहिचानलाई कायम राख्न विभिन्न प्रयासहरू गर्छन्, जुन साहित्यमा प्रकट हुन्छ । यसले मौलिक (उद्भव भूमिको) मूल्य र नयाँ (कर्मभूमिको) मूल्यबीच सन्तुलनको खोजी गर्छ र नपाउँदा सङ्घर्षको चेतनालाई अभिव्यञ्जन गर्दछ । डायस्पोरिक नेपालीहरूले नयाँ परिवेशमा आफूलाई अनुकूल बनाउन भाषा र संस्कृतिमा परिवर्तन ल्याउँछन् । उदाहरणका लागि, नेपाली लोकगीत 'दोहोरी' अब अमेरिका, बेलायत, र बहराइनमा पनि गाइन्छ, जसले परम्परागत नेपाली संगीतलाई नयाँ सन्दर्भमा प्रस्तुत गर्छ । नेपाली डायस्पोरिक लेखकहरूले आप्रवासन, पहिचान, र सांस्कृतिक अनुकूलन जस्ता विषयहरूमा लेखे गरेका छन् ।

नेपाली डायस्पोरिक भाषा केवल सञ्चारको माध्यम मात्र नभई सांस्कृतिक पहिचानको संवाहक पनि हो । यसले नेपाली समुदायलाई विश्वभर एकताबद्ध राख्न सहयोग पुर्याउँछ र नेपाली भाषाको समृद्धि र विकासमा योगदान पुर्याउँछ ।

सांस्कृतिक हाइब्रिडिटी

सांस्कृतिक हाइब्रिडिटी (Cultural Hybridity) भन्नाले विभिन्न संस्कृतिहरूको अन्तर्क्रियाबाट उत्पन्न हुने नयाँ, मिश्रित सांस्कृतिक रूपहरूलाई जनाउँछ । यो अवधारणा विशेषगरी उपनिवेशवाद र उत्तर-उपनिवेशवादका सन्दर्भमा महत्वपूर्ण मानिन्छ, जहाँ उपनिवेशकर्ताहरू र उपनिवेशितहरूबीचको अन्तर्क्रियाले नयाँ सांस्कृतिक पहिचानहरू र अभिव्यक्तिहरूको विकास गर्छ ।

भारतीय मूलका सांस्कृतिक चिन्तक होमी के. भाभाले सांस्कृतिक हाइब्रिडिटीको अवधारणालाई गहिरो रूपमा विश्लेषण गरेका छन् । उनका अनुसार, उपनिवेशिक सन्दर्भमा हाइब्रिडिटीले सांस्कृतिक पहिचानहरूलाई स्थिर नभई परिवर्तनशील र अन्तर्क्रियात्मक बनाउँछ । उनले "Third Space" को अवधारणा प्रस्तुत गरेका छन्, जुन यस्तो स्थान हो जहाँ विभिन्न संस्कृतिहरूको अन्तर्क्रियाबाट नयाँ अर्थहरू र पहिचानहरू उत्पन्न हुन्छन् । यसका केही उदाहरणहरू दैनिक जीवनमा देख्न सकिन्छ ।

भाषा : पिजिन र क्रियोल भाषाहरू विभिन्न भाषाहरूको मिश्रणबाट उत्पन्न भएका छन् ।

खाना : इन्डो-चाइनीज, टेक्स-मेक्स जस्ता फ्युजन खानाहरू अमेरिकी र मेक्सिकन खानाको मिश्रणबाट विभिन्न सांस्कृतिक परिकारहरूको संयोजनबाट बनेका हुन् । जस्तै टाको, बरिटो । त्यस्तै नेपालमा प्रचलित चाउमिन, मःमः आदि खानाले चिनियाँ र नेपाली स्वादलाई समेट्छ ।

संगीत : अफ्रोबिट, के-पप जस्ता संगीत शैलीहरू विभिन्न सांस्कृतिक प्रभावहरूको मिश्रणबाट बनेका हुन् ।

फेशन : परम्परागत पोशाकहरूमा आधुनिक डिजाइनहरूको समावेशले नयाँ फेशन ट्रेन्डहरू सिर्जना भएका छन् ।

सांस्कृतिक हाइब्रिडिटीको प्रभाव

सांस्कृतिक हाइब्रिडिटीले संस्कृतिहरूको अन्तर्क्रियाबाट उत्पन्न हुने नयाँ पहिचानहरू र अभिव्यक्तिहरूलाई बुझ्न मद्दत गर्छ। यो अवधारणाले सांस्कृतिक स्थिरता र शुद्धताको धारणामा चुनौती दिन्छ र सांस्कृतिक विविधता र नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्छ। जब दुई वा बढी संस्कृतिहरू एकआपसमा अन्तर्क्रिया गर्छन्, तब एउटा नयाँ “बीचको स्थान” उत्पन्न हुन्छ, जहाँ पुराना सांस्कृतिक सीमाहरू मेटिन्छन् र नयाँ सांस्कृतिक पहिचानहरू निर्माण हुन्छन्। यो प्रक्रियाले सांस्कृतिक स्थायित्वको अवधारणालाई चुनौती दिन्छ र सांस्कृतिक पहिचानको तरलता र परिवर्तनशीलतालाई उजागर गर्छ। यसले व्यक्तिहरूलाई बहुसांस्कृतिक पहिचानहरू अपनाउन प्रेरित गर्छ, जसले सामाजिक समावेशिता र विविधतालाई प्रोत्साहन दिन्छ। यसका केही सकारात्मक र चुनौतीहरूलाई निम्नानुसारले देखाउन सकिन्छ।

सकारात्मक पक्षहरू

- विभिन्न संस्कृतिहरूको मिश्रणले नयाँ सांस्कृतिक रूपहरू विकास गर्छ, जसले विविधतालाई प्रोत्साहन दिन्छ।
- बहुसांस्कृतिक पहिचानहरूले विभिन्न समुदायहरूबीच समझदारी र सहिष्णुतालाई बढावा दिन्छ।
- विभिन्न सांस्कृतिक विचारहरूको संयोजनले नयाँ सिर्जनात्मकता र नवप्रवर्तनलाई उत्प्रेरित गर्छ।

चुनौतीहरू

- कुनै संस्कृतिको तत्वहरूलाई सन्दर्भबिना अपनाउँदा मूल संस्कृतिको अपमान हुन सक्छ।
- बहुसांस्कृतिक प्रभावले व्यक्तिहरूमा पहिचान सम्बन्धी अन्योलता उत्पन्न गर्न सक्छ।
- यसले शक्ति सम्बन्धहरूलाई बेवास्ता गर्ने वा सांस्कृतिक अपहरणलाई वैधता दिने खतरा रहेको बताएका छन्।

सांस्कृतिक हाइब्रिडिटी आधुनिक समाजमा एक अनिवार्य प्रक्रिया बनिसकेको छ, जसले संस्कृतिहरूको अन्तर्क्रियाबाट नयाँ सांस्कृतिक रूपहरू निर्माण गर्छ। यो प्रक्रिया सामाजिक समावेशिता, विविधता, र नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन दिन्छ। तथापि, यसले सांस्कृतिक appropriation र पहिचान संकट जस्ता चुनौतीहरू पनि ल्याउन सक्छ। त्यसैले, सांस्कृतिक हाइब्रिडिटीलाई समझदारीपूर्वक र सम्मानपूर्वक अपनाउनु आवश्यक छ। मातृभूमीबाट अलग भई भिन्न मुलुकको संस्कृति ग्रहण गरिरहेका व्यक्ति कुनै न कुनै माध्यमबाट मातृभूमिसँग नजिक हुन्छन् तथापि त्यहाँको आफ्नो र सम्बन्धित स्थानको संस्कृति ग्रहण गर्दै गर्दा उनीहरूमा नयाँ शैलीको संस्कृतिको जन्म हुन्छ यसैलाई सांस्कृतिक हाइब्रिडिटी भनिन्छ।

समापन

यस अनुसन्धानात्मक लेखमार्फत नेपाली डायस्पोरिक साहित्यमा प्रतिविम्बित भएको आफ्नो पहिचानको खोजी, सांस्कृतिक भत्को र देश परदेशको द्वन्द्वलाई विश्लेषण गरिएको छ। प्रवासमा रहेका नेपाली लेखकहरूले आफ्ना कृति मार्फत आत्म पहिचान, नास्टाल्जिया र सांस्कृतिक संक्रमणको अनुभूतिलाई गहिरो ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन्। साहित्यमा देखिने दोहोरो पहिचानको संघर्ष, भाषिक असमञ्जस र सामाजिक परिवेशको अन्तरलाई डायस्पोरिक लेखनले प्रष्ट्याएको पाइन्छ। यस्ता रचनाहरूमा मातृभूमिप्रतिको मोह र नयाँ भूमिमा स्थापित हुनुपर्ने बाध्यता बीचको द्वन्द्व स्पष्ट भल्किन्छ। यस साहित्यले मातृभूमिसँगको सम्बन्ध मात्र होइन, आफन्त र पहिचानसँगको आत्मीयता पनि उजागर गर्छ। यसले पाठकहरूलाई भावनात्मक र सामाजिक दुवै तहमा प्रभावित गर्न सक्ने शक्ति राख्दछ।

विदेसिनु डायस्पोरा हो। वर्तमान समयमा श्रम, अध्ययन, बसाइसराइका निम्ति नेपालबाट अन्य देशमा विदेसिने

क्रम पनि बढिरहेको छ । यसरी नेपाली भूमि र संस्कृति छोडेर विदेशी संस्कृति अवलम्बन गर्ने क्रममा नेपालीमा विकसित देशमा जाँदाको खुसी, फरक संस्कृतिमा समायोजन हुन नसक्नुको पीडा, मातृद्रोहको ग्लानि, अपरिचयको चिन्ता, विभाजित मनस्थितिका साथै मूलराष्ट्र, इतिहास, घर, आफन्त, नेपाली संस्कृति, संस्कार र जीवनशैलीप्रति मोहजस्ता अनुभूति हुन्छ । प्रवासी जीवन बिताइरहेका नेपाली लेखकहरूले यस्ता अनुभूतिलाई कथाका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्दछन् जसलाई डायस्पोरिक नेपाली कथा भनिन्छ । कथा भाषाका माध्यमबाट अभिव्यक्त हुन्छ । लेखकले आफ्ना अभिव्यक्ति, विचार, विषयको प्रस्तुतिका लागि एउटा भाषिक कोड चयन गर्दछ । एक व्यक्तिले एक सम्प्रेषणका लागि एक भाषाको मात्र छनोट गरेको भन्ने मान्यता राखिन्छ तर सधैं यस्तो सम्भावना रहँदैन । उसले कुनै एक भाषामार्फत आफ्ना विचार प्रस्तुत गर्ने क्रममा दोस्रो भाषाका शब्द र सम्बन्धित भाषाका भाषिकाको प्रयोग गर्दछ जसलाई कोडमिश्रण भनिन्छ । नेपाली साहित्यिक रचना नेपाली भाषामा नै लेखियोस् भन्ने मान्यता राखिए पनि यस्ता रचनाहरूमा नेपालका अन्य मातृभाषा र विदेशी भाषाको मिश्रण देखिन्छ ।

प्रस्तुत लेखमा सार्क राष्ट्रवाहेक अन्य मुलुकमा प्रवासी जीवन बिताइरहेका नेपाली लेखकद्वारा सिर्जित डायस्पोरिक अनुभूतिमा प्रकट भएका विचारलाई विश्लेष्य सामग्रीका रूपमा लिई ती विचारमा प्रयोग भएका नेपाली भाषाका शब्दवाहेकका अन्य भाषाको शब्दको पहिचान गरी भाषावैज्ञानिक अध्ययनका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । डायस्पोरिक मा साहित्यमा नेपालमा बोलिने नेपाली भाषाका भाषिका, अन्य मातृभाषा, अङ्ग्रेजी, हिन्दीलगायतका भाषिक कोडको मिसावट भएकाले यस कोणबाट अध्ययन गरिनु आवश्यक छ । प्रस्तुत लेखमा यही आवश्यकता पूर्तिको लागि डायस्पोरामा लेखिएका केही नेपाली साहित्यिक कृतिबाट सोद्देश्य नमुना छनोट गरी अनुन्धानमा प्रयुक्त आन्तरिक र बाह्य कोडमिश्रणको स्थिति निरूपण गरिएको छ ।

अन्ततः, डायस्पोरिक नेपाली साहित्य केवल व्यक्तिगत अनुभवको अभिव्यक्ति नभई सामूहिक पहिचानको खोज हो । भविष्यमा नेपाली डायस्पोरा भित्रको विभिन्न वर्ग, लिङ्ग र पुस्ताको दृष्टिकोणबाट लेखिएको साहित्यमा थप अनुसन्धान आवश्यक छ, जसले अझ विस्तृत र गहिरो समझ प्रदान गर्नेछ ।

सन्दर्भ सूची :

एटम, नेत्र (२०६७), **नेपाली डायस्पोरा अन्य समालोचना**, काठमाडौँ : एकता बुक्स ।

खड्का, खुमबहादुर (सन् २०१७), **अर्को मोड कथामा डायस्पोरिक र नारीवादी चेतना**, प्रवासन १ ।

दीक्षीत, नरेन्द्रमणि आचार्य, (सम्पा.२०५५), **अङ्ग्रेजी नेपाली साभ्ना संक्षिप्त शब्दकोश**, काठमाडौँ : साभ्ना प्रकाशन ।

पन्त, महेश्वर (२०७५), **नबोलेहरू**, काठमाडौँ : शिखा बुक्स ।

वजगाई, सञ्जु (२०७३), **मध्यधार**, काठमाडौँ : दोभान प्रकाशन ।

सुवेदी, महेश (२०६८), **एट्लान्टिक स्ट्रिट उपन्यासको डायस्पोरिक विश्लेषण**, स्नातकोत्तर (अप्रकाशित शोधपत्र), काठमाडौँ : रत्नराज्य लक्ष्मी क्याम्पस ।

होमि के.भाभा (१९९४), **थर्ड स्पेस**, लण्डन : लरेन्स एण्ड विसार्ट

Cohen, R (2008), *Global Diasporas : An Introduction* (2nd edn), London M Routledge.

Mishra, V. (1996), *The Diasporic Imaginary : Theorizing the Indian Diaspora*, Textual Practice, 10(10), 421-447.